

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені В. Н. КАРАЗІНА

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра соціології управління та соціальної роботи

Пояснювальна записка

до бакалаврської роботи на тему

**«СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ, ПОСТТРАЖДАЛИМИ
ВНАСЛІДОК БОЙОВИХ ДІЙ»**

Виконала: студентка 4 курсу, групи СР-45,
першого (бакалаврського) рівня освіти
спеціальності 231 Соціальна робота
Маленко К.О.

Керівник: Садрицька С.В., кандидат
соціологічних наук, доцент закладу вищої
освіти кафедри соціології управління та
соціальної роботи

Рецензент: Кутирьова В.І., кандидат
соціологічних наук, доцент, доцент
закладу вищої освіти кафедри соціології
соціологічного факультету Харківського
національного університету імені
В.Н.Каразіна

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ, ПОСТРАЖДАЛИМИ ВНАСЛІДОК БОЙОВИХ ДІЙ.....	6
1.1 Місце та роль соціальної роботи в системі соціального захисту дітей	6
1.2 Основні напрями та завдання соціальної роботи з дітьми в умовах війни	10
1.3 Нормативно-правове забезпечення соціального захисту дітей, постраждалих від бойових дій	12
Висновки до розділу 1.....	15
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ	16
2.1 Аналіз соціальних проблем дітей, постраждалих внаслідок бойових дій	16
2.2 Вплив збройного конфлікту на соціальне середовище дитини (родинні відносини, освіта, інтеграція у суспільство).....	20
2.3 Роль соціальної роботи у подоланні соціальних проблем дітей у кризових умовах	21
Висновки до розділу 2.....	23
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ВІЙНИ НА ДІТЕЙ	25
3.1. Вторинний аналіз результатів досліджень щодо впливу війни на дітей	25
3.2 Рекомендації щодо вирішення соціальних проблем дітей, покращення соціальної підтримки, реабілітації та інтеграції дітей, які постраждали внаслідок війни.....	32
Висновки до розділу 3.....	35
ВИСНОВКИ	37
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	39
АНОТАЦІЯ.....	44
ДОДАТКИ.....	46

ВСТУП

У сучасних умовах соціальна робота як наукова дисципліна та сфера практичної діяльності набуває особливої ваги, оскільки спрямована на подолання і мінімізацію наслідків кризових ситуацій, що виникають в суспільстві. Чинники, пов'язані з війною безпосередньо впливають на життя та розвиток українських дітей. Внаслідок воєнних дій діти піддаються численним фізичним, емоційним та соціальним потрясінням, що суттєво порушує процес їх соціалізації, викликає проблеми з інтеграцією у суспільство та впливає на їх психосоціальний розвиток. У зв'язку з цим, необхідність розробки та вдосконалення методів і технологій соціальної роботи з дітьми, постраждалими внаслідок бойових дій, є нагальною для забезпечення повноцінного захисту їх прав та інтересів.

Актуальність дослідження визначається зростаючою кількістю дітей, які постраждали внаслідок збройних конфліктів, зокрема через повномасштабну війну в Україні. Соціальні проблеми, з якими стикаються діти в умовах збройного конфлікту, є глибокими та складними, і вирішення цих проблем вимагає системного, комплексного підходу. Соціальна робота з дітьми, які постраждали внаслідок бойових дій, включає не лише надання безпосередньої (кризової) допомоги, але й забезпечення соціальної адаптації, реабілітації та інтеграції, що потребує використання спеціалізованих методик та інноваційних моделей соціальної підтримки. Крім того, важливість дослідження підкреслюється необхідністю розвитку національної системи соціального захисту дітей, яка б відповідала сучасним викликам та міжнародним стандартам.

Теоретичну значущість соціальної роботи з дітьми, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів в Україні розкрили у своїх працях такі дослідники, як І. Трубавіна, О. Борисова, О. Кульга, О. Знаткова, В. Нікітіна, Д. Похілько [1]. Значну кількість складають дослідження впливу

воєнних дій на окремих категорій дітей, які постраждали від війни. Так, проблеми внутрішньо–переміщених дітей у соціальній роботі освітлювали Т. Алексеєнко, Л. Гончар, Т. Куниця, Д. Бибик, проблеми захисту дітей від насильства під час війни – Н. Лесько, І. Лукашук, С. Сінгер[1]. Важливість запровадження організації соціально–психологічного супроводу дітей, які постраждали внаслідок військових дій та збройних конфліктів визначали, такі дослідники як: Г. Герило, Т. Гніда, І. Корнієнко, Ю. Луценко, питання запровадження соціальної реабілітації дітей від наслідків війни П. Сміт, Е. Дирегров, У. Юле, Л. Гупта, Ш. Перрен, Р. Г’єстад[1]. Не зважаючи на увагу приділену науковцями цій темі, багато питань щодо особливостей практичної соціальної роботи з дітьми, які постраждали внаслідок бойових дій в Україні залишаються мало дослідженими та потребують доповнення актуальними даними.

Метою дослідження є комплексний аналіз соціальної роботи з дітьми, постраждалими внаслідок бойових дій в Україні, для розробки рекомендацій з покращення соціальної підтримки, реабілітації та інтеграції таких дітей у суспільство.

Відповідно до мети завданнями дослідження є:

1. Визначити місце та роль соціальної роботи в системі соціального захисту дітей, постраждалих від збройного конфлікту.
2. Проаналізувати нормативно–правове забезпечення щодо соціальної роботи з постраждалими дітьми.
3. Визначити основні соціальні проблеми, з якими стикаються діти в умовах війни в Україні.
4. Виокремити основні проблеми реалізації практики соціальної роботи з дітьми, які постраждали внаслідок війни.
5. Надати практичні рекомендації для підвищення ефективності соціальної підтримки дітей, що постраждали внаслідок бойових дій в Україні.

Об’єктом дослідження є соціальна робота з дітьми, які постраждали внаслідок бойових дій в Україні.

Предметом дослідження виступають практики реалізації соціальної роботи з дітьми, постраждалими внаслідок бойових дій в Україні.

Методи дослідження включають аналіз наукової літератури та нормативних документів, контент-аналіз, вторинний аналіз результатів досліджень, а також узагальнення отриманих даних.

Емпіричну базу дослідження склав вторинний аналіз результатів досліджень, зокрема групою «Рейтинг» (2023) [40] та Дитячим фондом ООН (UNICEF, 2024) [37], анкетувань, інтерв'ю та спостережень за дітьми, що постраждали від війни, а також думки та рекомендації фахівців соціальної сфери, психологів і педагогів.

Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Робота містить 50 сторінок основного тексту, 2 таблиці, 2 рисунки. У процесі дослідження використано 40 джерела наукової, нормативної та методичної літератури.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ, ПОСТРАЖДАЛИМИ ВНАСЛІДОК БОЙОВИХ ДІЙ

1.1 Місце та роль соціальної роботи в системі соціального захисту дітей

Соціальна робота, як напрям наукової та практичної діяльності, є однією з найважливіших складових сучасної системи соціального захисту, яка має на меті підтримку осіб, що потрапили в складні життєві обставини та потребують допомоги у вирішенні соціальних, психологічних, матеріальних і культурних проблем. Одним із найважливіших аспектів соціальної роботи є забезпечення інтересів дітей, які є вразливими членами суспільства через їхню недостатню зрілість, нездатність повною мірою розуміти та протидіяти складним життєвим ситуаціям і обмеженість власних ресурсів для подолання кризових обставин. Зокрема, діти, які зазнали впливу збройних конфліктів, є однією з найбільш вразливих груп населення і потребують особливої уваги та підтримки з боку держави, громадських організацій та фахівців соціальної сфери [1].

У процесі дослідження важливо чітко визначити ключові поняття, які є основоположними для теми соціальної роботи з дітьми, постраждалими внаслідок бойових дій.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» (2001), дитиною вважається особа віком до вісімнадцяти років (до досягнення повноліття). Це визначення є загальновизнаним у правовому полі України та відповідає положенням Конвенції ООН про права дитини, ратифікованої Україною у 1991 році.

Особлива категорія дітей — це діти, постраждалі внаслідок бойових дій та збройних конфліктів.

Згідно зі статтею 30 Закону України «Про охорону дитинства», до цієї категорії належать діти, які:

1. перебували в зоні проведення бойових дій,
2. зазнали насильницького переміщення,
3. втратили одного або обох батьків у наслідок збройного конфлікту,
4. мають довідку, що підтверджує статус постраждалого внаслідок воєнних дій.

Такі діти потребують посиленого соціального захисту, психологічної підтримки, допомоги в адаптації та інтеграції в мирне середовище. Закон гарантує їм право на першочергову допомогу, підтримку у сфері освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення.

Роль соціальної роботи у системі соціального захисту дітей полягає в забезпеченні підтримки на всіх етапах кризової ситуації, починаючи від первинної допомоги, що включає базову підтримку у вигляді соціально-психологічної допомоги та матеріальної підтримки, і завершуючи довготривалою реабілітацією та інтеграцією у суспільство. Соціальна робота з дітьми охоплює не тільки їхнє фізичне благополуччя, але й емоційне та психосоціальне здоров'я, що є надзвичайно важливим для їхнього гармонійного розвитку і подальшого соціального функціонування. Соціальні працівники в умовах збройного конфлікту зіштовхуються з різними проблемами, серед яких психологічна травма, розрив родинних зв'язків, втрата соціальних навичок і потреба у безпеці та захисті. Для подолання цих проблем важливо застосовувати комплексний підхід, що охоплює різні аспекти соціальної роботи і дозволяє забезпечити всебічний захист інтересів дітей [2].

Соціальна робота є інтеграційною діяльністю, що охоплює різні елементи соціальної підтримки і базується на принципах гуманізму, соціальної справедливості та рівності. Вона передбачає реалізацію заходів, спрямованих на запобігання соціальному виключенню та інтеграцію дітей у соціум. З огляду на збройний конфлікт, який призвів до порушення стабільності у багатьох українських сім'ях, соціальна робота з дітьми, що постраждали від бойових дій, вимагає впровадження спеціальних методів і стратегій для відновлення їхнього соціального статусу та психологічної рівноваги. Важливим аспектом є підтримка стійкості дітей, що включає формування почуття безпеки,

стабільності та довіри до оточуючих, а також розвиток навичок самозахисту і саморегуляції. Це потребує застосування індивідуального підходу до кожної дитини, врахування її особистісних потреб, рівня розвитку та соціальних умов, у яких вона знаходиться [3].

Одним із ключових завдань соціальної роботи є попередження ризиків, пов'язаних із соціальною ізоляцією, втратою навичок самодостатності та здатності до міжособистісного спілкування. Саме завдяки соціальній роботі діти отримують можливість відновити втрачені зв'язки з однолітками, навчитися довіряти дорослим, знайти власне місце в соціальному середовищі, що є надзвичайно важливим для формування їх особистості та соціального статусу.

Соціальна робота з дітьми також потребує залучення висококваліфікованих фахівців, які володіють знаннями в галузі психології, соціології, педагогіки та права. Важливим є постійне підвищення кваліфікації соціальних працівників, особливо в умовах кризової ситуації, що дозволяє їм адекватно реагувати на специфічні потреби дітей та застосовувати сучасні методи допомоги, які відповідають міжнародним стандартам.

Залучення досвідчених фахівців є особливо важливим, оскільки робота з дітьми, які зазнали стресу та травми, вимагає від них не тільки знань, а й емоційної стійкості, емпатії, здатності до ефективної комунікації та гнучкого підходу до кожної ситуації.

Соціальна робота з дітьми, постраждалими від збройних конфліктів, ґрунтується на принципах гуманізму, рівності прав, поваги до особистості та відповідальності за життя і благополуччя дітей. Ці принципи забезпечують цілісність та послідовність процесу соціального захисту, а також формують основу для ефективної діяльності соціальних працівників. Вони спрямовують роботу на створення умов для повноцінного розвитку дитини, з урахуванням її вікових особливостей, соціального середовища та рівня психологічного розвитку. Гуманістичний підхід до соціальної роботи полягає у наданні дитині можливості реалізувати власні права і відчувати себе повноцінним членом

суспільства, що сприяє формуванню в неї позитивної самооцінки, впевненості у своїх силах та здатності до конструктивної взаємодії з оточуючими [4].

У сучасних умовах соціальна робота з дітьми в кризових ситуаціях, зокрема у ситуаціях, пов'язаних з впливом збройного конфлікту, стає одним із ключових напрямів діяльності в системі соціального захисту. Вона забезпечує соціальну та психологічну підтримку, допомагає дітям подолати наслідки травматичних подій, сприяє їхній адаптації та інтеграції у суспільство. В умовах війни, коли діти зіштовхуються з особливими ризиками, такими як втрати близьких, травматичні спогади, дезорієнтація та втрата стабільності, соціальна робота стає ключовим чинником для забезпечення їхнього благополуччя. Системна і послідовна соціальна робота дозволяє мінімізувати негативні наслідки, що виникають у результаті війни, забезпечуючи дітям можливість отримати повноцінну допомогу, яка сприяє їхньому фізичному, емоційному та соціальному розвитку.

У контексті повномасштабної війни в Україні особливої актуальності набуває наукове осмислення теоретичних підходів, які лежать в основі соціальної роботи з дітьми, що постраждали внаслідок збройного конфлікту. Застосування сучасних теорій дозволяє комплексно аналізувати потреби таких дітей, а також обґрунтовувати ефективні моделі соціального втручання.

Одним із ключових підходів є травмоорієнтована модель (Trauma-Informed Care), що враховує вплив психотравмуючих подій на поведінку, емоційний стан і розвиток дитини. Ця модель передбачає створення безпечного та підтримувального середовища, формування довірливих стосунків, повагу до досвіду дитини та забезпечення її емоційного благополуччя. Принципи травмоорієнтованого підходу, розроблені Агентством з питань психічного здоров'я та зловживання психоактивними речовинами США (SAMHSA), сьогодні адаптуються в українській практиці соціальної роботи з дітьми.

Не менш значущим є антиопресивний підхід, який фокусується на подоланні дискримінаційних бар'єрів, нерівного доступу до послуг та соціального виключення. Цей підхід є ефективним у роботі з дітьми з уразливих

категорій: внутрішньо переміщеними, сиротами, тими, хто проживає на деокупованих територіях. Соціальний працівник у цьому контексті виконує роль захисника прав дитини, сприяючи реалізації її базових соціальних прав відповідно до міжнародних і національних стандартів.

Значну роль у дослідженні також відіграє екологічний підхід, який розглядає дитину у взаємозв'язку з різними рівнями соціального середовища – від родини до громади і держави. Така модель дає змогу враховувати вплив змін у соціальному оточенні, спричинених війною, на психоемоційний стан і розвиток дитини.

Додатково застосовується кризова теорія, що орієнтована на надання своєчасної допомоги дітям у стані гострої емоційної напруги. Цей підхід є необхідним для підтримки дітей у періоди втрати, евакуації, розлуки з близькими або перебування в умовах бойових дій.

Таким чином, ефективна соціальна робота з дітьми, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, ґрунтується на поєднанні травмоорієнтованого підходу, антиопресивної практики, екологічної моделі та кризової теорії. Такий міждисциплінарний теоретичний фундамент забезпечує цілісний підхід до підтримки дитини, сприяє її адаптації, стабілізації емоційного стану, відновленню почуття безпеки та інтеграції в соціальне середовище.

1.2 Основні напрями та завдання соціальної роботи з дітьми в умовах війни

Напрями соціальної роботи з дітьми, які зазнали впливу збройних конфліктів, включають забезпечення фізичної безпеки, задоволення базових потреб, психосоціальну підтримку, реабілітацію, а також сприяння їхній соціальній адаптації та інтеграції у суспільство. Основна мета соціальної роботи з дітьми в кризових умовах полягає в допомозі у подоланні психологічних травм, відновленні зв'язків з оточуючим середовищем і суспільством, забезпеченні їхньої безпеки, стабільності та розвитку в умовах,

максимально наближених до нормальних, з урахуванням важливих соціальних, емоційних та навчальних аспектів.

Важливим напрямом соціальної роботи є надання психосоціальної підтримки, що включає роботу із зменшення психологічного стресу, формуванням емоційної стійкості та розвитку навичок саморегуляції. Психосоціальна підтримка охоплює різноманітні заходи, спрямовані на зниження стресу та адаптацію дітей до нових умов життя, що зокрема включає роботу з фахівцями-психологами та соціальними працівниками, які навчають дітей методам самозахисту, саморегуляції та надають їм можливість вербалізувати власні переживання і страхи. Реабілітаційні заходи допомагають дітям повернутися до стану психологічного комфорту, стабільності і впевненості у власних силах та підтримують їхню соціальну активність, повертаючи їх до звичного способу життя [5].

Суттєвий аспект соціальної роботи з дітьми в умовах збройного конфлікту полягає у сприянні їхній соціальній адаптації та реінтеграції у суспільство, що є вкрай важливим для дітей, які втратили зв'язок із звичним соціальним оточенням. Це завдання включає організацію групових заходів, які сприяють відновленню комунікативних навичок, розвитку дружніх відносин, створенню атмосфери довіри та підтримки. Соціальна робота з дітьми спрямована на формування їхньої соціальної компетентності, що є необхідною для відновлення повноцінної взаємодії з іншими людьми. Такі заходи допомагають дітям будувати нові соціальні зв'язки, розвивати емпатію та відчувати себе частиною суспільства, що сприяє їхній адаптації у новому середовищі. Робота з відновлення соціальної активності та інтеграції включає залучення дітей до освітніх програм, мистецьких і спортивних занять, які допомагають повернути відчуття стабільності і нормальності, необхідної для їхнього повноцінного розвитку.

Соціальна робота з дітьми в умовах збройного конфлікту також включає просвітницьку роботу, спрямовану на підвищення обізнаності дітей та їхніх сімей щодо їхніх прав, можливостей отримання допомоги та важливості

взаємодії з соціальними службами. Це дозволяє забезпечити ширшу підтримку з боку суспільства та залучити дітей до процесу самозахисту та самовідновлення. Навчання правовим аспектам соціального захисту допомагає дітям отримувати належні їм послуги, формує у них відповідальне ставлення до власного здоров'я та розвитку. Впровадження правової освіти серед дітей і батьків сприяє формуванню у них розуміння власних прав та обов'язків, допомагає уникнути негативних ситуацій та захистити себе в умовах кризової ситуації [6].

Завданням соціальної роботи в умовах збройного конфлікту є також залучення дітей до активної участі у відновленні соціальних контактів і нормалізації життєвої діяльності. Цей напрямок включає організацію занять, що підтримують емоційну та психосоціальну стабільність, а також розвиток навичок самоконтролю та адаптивного реагування на стресові ситуації. Соціальні працівники підтримують дітей у процесі повернення до освітнього процесу, розвитку навчальних навичок та соціалізації у нових умовах. Зокрема, забезпечується доступ до освіти через індивідуальні та групові заняття, освітні програми і культурні заходи, які допомагають дітям набути знання і навички, необхідні для подальшої адаптації у суспільстві. Навчання та культурний розвиток дітей є невід'ємною частиною соціальної роботи, оскільки саме в цих умовах формується стійкість і здатність дітей до конструктивного вирішення труднощів.

Соціальна робота з дітьми в умовах збройного конфлікту є важливим компонентом системи соціального захисту, що спрямована на забезпечення соціальної стабільності, психологічної рівноваги та інтеграції у суспільство дітей, що зазнали впливу кризових ситуацій. Завдяки комплексному підходу, соціальні працівники можуть ефективно вирішувати проблеми дітей, забезпечуючи їхню безпеку, доступ до освітніх та культурних ресурсів, психосоціальну підтримку і реабілітацію [7].

1.3 Нормативно-правове забезпечення соціального захисту дітей, постраждалих від бойових дій

В останні десятиліття захист і добробут дітей під час конфлікту став важливою частиною порядку денного міжнародної спільноти. Таким чином було розроблено низку норм і стандартів, що утворюють нормативно-правову базу для захисту дітей в умовах збройного конфлікту. Діти, що зростають в умовах воєн, захищені нормами міжнародного гуманітарного права як частина цивільного населення. Проте, з огляду на вразливість і потреби, пов'язані з дитячим розвитком, діти мають особливий захист. Деякі гарантії, передбачені міжнародно-правовими актами, стали частиною звичаєвого права.

Основні міжнародно-правові акти, що є основою для захисту дітей у ситуаціях збройного конфлікту, зокрема на території України:

- Конвенція ООН про права дитини (1989);
- Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000, ратифікований Україною у 2004 році);
- Женевські конвенції про захист жертв війни (1949);
- Додаткові протоколи до Женевських конвенцій (1977);
- Конвенція міжнародної організації праці №182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (1999);
- Римський статут Міжнародного кримінального суду (2002);
- низка Резолюцій Ради Безпеки ООН, прийнятих між 1999 і 2009 роками.

Система міжнародних угод, протоколів та інших інструментів «м'якого права» продовжує розвиватися та надавати рекомендації щодо того, як розширити захист і дотримання прав дитини під час збройних конфліктів. Однак, ефективне впровадження стандартів, передбачених цими нормативно-правовими актами, досі є значною проблемою в багатьох частинах світу, і, зокрема, в Україні.

Розглянемо українське законодавство на варті безпеки дітей. Попри існування численних міжнародно-правових норм, що діють в умовах збройного конфлікту, права мільйонів дітей у всьому світі досі порушуються. Держави зобов'язані покласти край цій ситуації. Тому національне законодавство є

важливою частиною правової системи, покликаної захистити дітей в зонах конфлікту.

Наразі Закон України «Про охорону дитинства» – основний закон України, що регулює ситуацію з дітьми в умовах збройних конфліктів. Згідно з ним, дитиною, постраждалою внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, вважається «дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні». Держава зобов'язана вживати всіх необхідних заходів для забезпечення захисту цих дітей, догляду за ними та возз'єднання їх із членами сім'ї (зокрема розшук, звільнення з полону, повернення в Україну дітей, незаконно вивезених за кордон).

Також у 2019 році Україна приєдналася до Декларації про безпеку шкіл (Safe Schools Declaration). Основна думка цього документу – відповідно організована освітня система може допомогти захистити дітей та молодь від смерті, травм та експлуатації. Положення Декларації ще не імplementовані в українське законодавство, проте у серпні 2021 року Кабінет Міністрів затвердив план заходів щодо її реалізації. Серед поставлених завдань – забезпечення безперервності навчання, запровадження моніторингу нападів на заклади освіти, їх захист від нападів та відновлення в разі пошкодження.

Зараз для дітей, що зростають в умовах війни, досі не передбачено жодних гарантій, окрім безоплатного гарячого харчування в державних і комунальних закладах освіти. Дещо краща ситуація з соціальним захистом громадян України, яким на час закінчення (2 вересня 1945 року) Другої світової війни було менше 18 років. Державні гарантії для цих осіб гарантуються законом «Про соціальний захист дітей війни».

Висновки до розділу 1

У першому розділі дипломної роботи було здійснено теоретико-методологічний аналіз соціальної роботи з дітьми, які постраждали внаслідок бойових дій. З'ясовано, що соціальна робота є невід'ємною частиною системи соціального захисту та виконує ключову роль у підтримці дітей у кризових умовах війни. Її зміст охоплює не лише надання матеріальної чи психологічної допомоги, а й забезпечення умов для стабілізації, розвитку та інтеграції дитини.

У процесі дослідження було визначено базові категорії, зокрема поняття «дитина» та «дитина, постраждала внаслідок збройного конфлікту», відповідно до норм українського законодавства і міжнародного права. Підкреслено важливість правового регулювання та дотримання Конвенції ООН про права дитини, яка є базовим міжнародним стандартом у сфері захисту дитинства.

Особлива увага приділена теоретичним підходам, що формують підґрунтя для соціальної роботи з дітьми, постраждалими внаслідок війни. Теоретичну основу складає поєднання таких моделей, як:

травмоорієнтований підхід, що враховує глибокий вплив психотравмуючих подій на стан і поведінку дитини;

антиопресивна практика, яка орієнтована на боротьбу з дискримінацією та забезпечення рівного доступу до послуг;

екологічна теорія, що аналізує дитину у взаємодії з її мікро-, мезо- та макросоціальним середовищем;

кризова теорія, яка забезпечує реагування на екстремальні ситуації у коротко- та середньостроковій перспективі.

Встановлено, що ефективна соціальна робота з дітьми, постраждалими внаслідок війни, можлива лише за умов інтеграції цих теоретичних підходів, дотримання гуманістичних принципів, високої професійної підготовки фахівців, а також застосування комплексних індивідуально орієнтованих методів. Саме така міждисциплінарна й етично орієнтована модель дозволяє формувати умови для подолання наслідків травмування, відновлення психоемоційного стану дітей і сприяння їхній успішній реінтеграції в соціум.

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1 Аналіз соціальних проблем дітей, постраждалих внаслідок бойових дій

Соціальні проблеми дітей, які постраждали внаслідок бойових дій, є надзвичайно складними та багатогранними, оскільки включають широкий спектр питань, що стосуються фізичного, емоційного, соціального та економічного аспектів їхнього життя. Однією з ключових проблем є втрата базового почуття безпеки, що є важливою умовою для здорового розвитку дитини. Внаслідок збройного конфлікту діти часто стають свідками або жертвами насильства, втрати рідних або близьких, примусового переміщення та руйнування домівок, що призводить до глибоких психологічних травм, втрати стабільності та впевненості у майбутньому. Такі травматичні події, як вибухи, обстріли, загроза для життя, можуть призвести до хронічного стресу, що негативно впливає на психічне здоров'я, розвиток і соціалізацію дитини, оскільки вона не здатна самостійно справитися з подібними ситуаціями і потребує допомоги та підтримки [14].

Війна в Україні серйозно посилила проблему дитячої безпритульності, зробивши багатьох дітей і сімей особливо вразливими та створивши для них важкі життєві обставини. Запорізька область, як і інші регіони, зазнала значного впливу. Понад 70% території області перебуває під окупацією російської армії, і такі міста, як Оріхів та Гуляйполе, щоденно піддаються обстрілам. Це призводить до негативної динаміки дитячої безпритульності, яка продовжує зростати з початку повномасштабного вторгнення.

Головні чинники, що сприяють збільшенню безпритульності серед дітей в Запорізькій області, включають:

- втрату житла та вимушене переселення. Через бойові дії та окупацію багато сімей змушені покидати свої домівки, що веде до збільшення числа

внутрішньо переміщених осіб. Деякі діти залишаються без житла та підтримки, втрачаючи зв'язок із родинами;

- економічні труднощі. Війна призвела до фінансової нестабільності в багатьох сім'ях, які через це не завжди можуть забезпечити дітям необхідний догляд, що змушує деяких дітей виходити на вулицю в пошуках засобів для існування;
- психологічні травми. Діти, які стали свідками чи учасниками бойових дій, часто отримують серйозні психологічні травми, що ускладнює їхню поведінку та соціальну адаптацію, збільшуючи ризик безпритульності;
- обмежений доступ до освіти. Війна призвела до перебоїв у роботі шкіл, що зменшило можливості для навчання та соціалізації, підвищуючи ризик безпритульності серед дітей;
- розпад сімей. Багато сімей розпадаються через втрату батьків або їх вимушений від'їзд, залишаючи дітей без належного догляду та підтримки.

Серед дітей, що залишилися без нагляду та притулку в Україні, більшість становлять особи до 14 років.

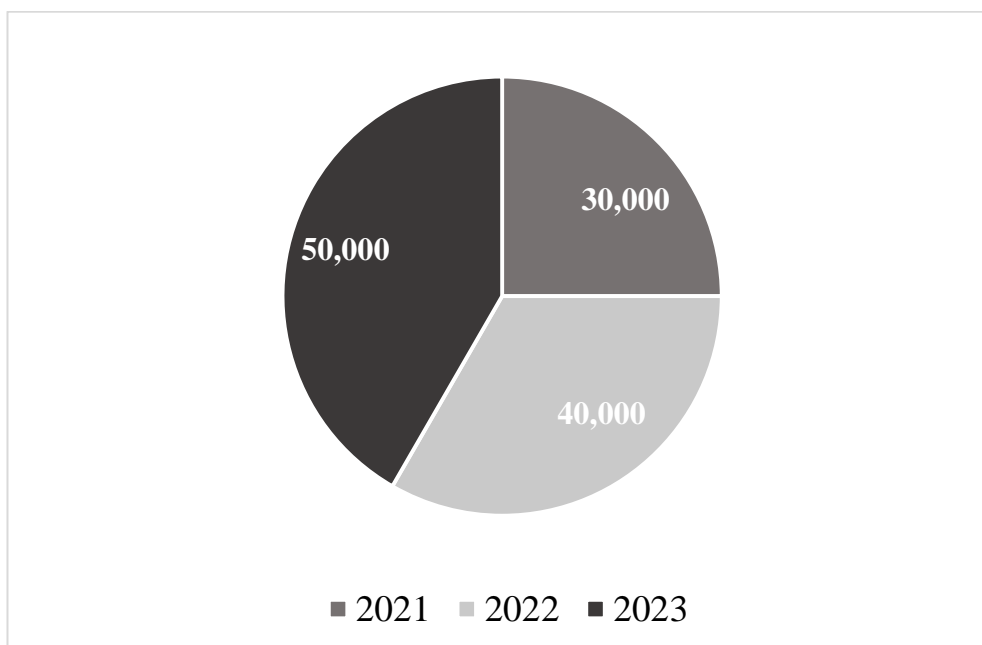

Рисунок 2.1. Статистичні дані безпритульності дітей в Україні за 2021-23 рр.

З рисунка 2.1 видно, що за останні два роки кількість безпритульних дітей в Україні невинно зростає через війну, зокрема через активні бойові дії та

окупацію територій Донецької, Запорізької, Харківської, Херсонської та Луганської областей російською армією. У 2022 році в Україні нараховувалось 42 436 безпритульних дітей, а протягом 2023 року їхня кількість зросла ще на 7,5 тисяч. Станом на початок 2024 року ця цифра досягла 49 936 дітей.

Аналізуючи приблизні статистичні дані, можна стверджувати, що кількість безпритульних дітей з початку повномасштабного вторгнення постійно зростає. Це пов'язано з окупацією значної частини території та активними бойовими діями, які мають негативний вплив на дітей. Наприклад, у 2021 році в Запорізькій області кількість безпритульних дітей складала близько 20 тисяч, а вже у 2023 році ця цифра зросла до 30 тисяч.

За результатами опитування дітей із Запорізької області [15], які опинилися на вулиці через війну, можна виділити такі основні причини: 44% постраждали внаслідок активних бойових дій та окупації значної частини Запорізької області, 28% були вигнані з дому, 10% самостійно покинули домівки, 12% опинилися на вулиці через матеріальну неспроможність батьків, а 6% зазнали фізичного насильства в сім'ї.

Рис. 2.2. Результати опитування серед безпритульних дітей Запорізької області

Складність соціальних проблем дітей, постраждалих від бойових дій, доповнюється обмеженим доступом до освіти та медичних послуг. У зонах

конфлікту часто порушена інфраструктура, включно з освітніми та медичними закладами, що значно обмежує можливості дітей для отримання якісної освіти, необхідного медичного обслуговування та психологічної допомоги. Вимушене переміщення з рідного місця також позбавляє дітей доступу до звичних навчальних і медичних закладів, а отже, обмежує їхні можливості для розвитку, підтримки здоров'я та успішної соціалізації. Брак належного освітнього процесу може негативно вплинути на академічні досягнення, а також зменшити можливості для подальшого професійного розвитку та інтеграції у суспільство, тоді як обмежений доступ до медичних послуг призводить до погіршення фізичного та психічного здоров'я, особливо якщо діти зазнали фізичних травм або мають потребу в довготривалій реабілітації [15].

Фізичні травми та загрози для здоров'я є ще однією важливою соціальною проблемою, з якою стикаються діти, постраждалі внаслідок бойових дій. Внаслідок вибухів, обстрілів та інших небезпечних ситуацій діти нерідко отримують фізичні поранення, що потребують тривалого лікування, хірургічного втручання або реабілітації. Багато з них можуть залишитися з інвалідністю, що значно обмежує їхні можливості для повноцінного життя, соціальної інтеграції та самореалізації. В умовах збройного конфлікту доступ до необхідної медичної допомоги часто обмежений, що призводить до ускладнень і погіршення загального стану здоров'я. Крім того, діти, які пережили серйозні фізичні травми, потребують не лише медичної, але й психологічної підтримки, оскільки такі події можуть призводити до розвитку посттравматичного стресового розладу та інших психосоціальних ускладнень.

Однією з найпоширеніших соціальних проблем є економічна нестабільність, яка впливає на доступ дітей до базових потреб та послуг. У зонах конфлікту або у випадках вимушеного переміщення багато родин втрачають основні джерела доходу, що призводить до дефіциту продуктів харчування, одягу, житла та інших необхідних засобів для існування. Діти, які проживають у таких умовах, часто страждають від недоїдання, поганих умов

життя та недостатнього доступу до базових соціальних послуг, що суттєво обмежує їхній розвиток і підвищує ризик для здоров'я [16].

Економічна нестабільність також впливає на доступ до освіти, медичних і психологічних послуг, що є важливими для гармонійного розвитку дітей. Діти, які живуть в умовах економічної нестабільності, мають високий ризик зростання у стані соціальної вразливості, що згодом може негативно позначитися на їхньому життєвому шляху та можливостях для самореалізації.

Всі ці соціальні проблеми, з якими стикаються діти, постраждали внаслідок бойових дій, вимагають комплексного підходу до їх вирішення з боку державних і міжнародних організацій, а також соціальних служб та громадських об'єднань. Ефективна соціальна робота з такими дітьми повинна включати не лише задоволення їхніх фізичних потреб, а й забезпечення психологічної підтримки, сприяння соціальній інтеграції та надання можливостей для розвитку і самореалізації. Важливою умовою подолання цих проблем є забезпечення стабільності, безпеки та умов для нормального соціального розвитку, що передбачає системну допомогу, яка включає освітні, медичні та соціальні програми, спрямовані на підтримку дітей у кризових умовах [17].

2.2 Вплив збройного конфлікту на соціальне середовище дитини (родинні відносини, освіта, інтеграція у суспільство)

Збройний конфлікт чинить значний та різнобічний вплив на соціальне середовище дитини, охоплюючи всі ключові аспекти її життя, зокрема родинні відносини, освіту та інтеграцію у суспільство. Наслідки війни часто призводять до суттєвих змін у структурі та функціях сім'ї, де дитина може залишитися без одного або обох батьків через втрати, пов'язані з конфліктом, або вимушене розлучення, коли сім'я евакуюється у різні місця. Відтак родинні відносини, які є основою для емоційного розвитку та почуття безпеки дитини, зазнають суттєвих порушень. Втрата батьківського піклування та підтримки може

призвести до відчуття самотності, відчуженості, емоційної нестабільності та поглибленої тривоги, оскільки діти залишаються без традиційних джерел підтримки та прив'язаності. У випадках, коли дитина втрачає свій дім і родинні зв'язки, вона позбавляється того емоційного фундаменту, який забезпечує базові почуття довіри до світу і відчуття приналежності, що впливає на формування її ідентичності, самооцінки і стабільності у довгостроковій перспективі [18].

Інтеграція у суспільство також стає складною через збройний конфлікт, адже діти, які стали свідками або жертвами насильства, стикаються з важкими психосоціальними наслідками, що ускладнює їхню адаптацію до мирного життя та інтеграцію в нові соціальні групи. Перебування в умовах війни залишає глибокий слід на соціальних навичках та емоційній стійкості дітей, оскільки вони часто стають замкненими, уникають спілкування або ж виявляють ознаки агресії та недовіри до оточуючих. Переміщені діти, які змушені жити в нових громадах, можуть відчувати себе ізольованими через різні культурні або соціальні відмінності, що перешкоджає їхній інтеграції у місцеві соціальні колективи, зокрема у школи, спортивні та культурні групи. Такі діти можуть відчувати себе «іншими», що підсилює відчуженість і створює бар'єри для їхньої соціальної адаптації, формування навичок конструктивного спілкування та розвитку дружніх відносин [19].

Крім того, вплив конфлікту на соціальне середовище дитини має довготривалі наслідки, які позначаються на формуванні особистості та її подальшому життєвому шляху. Порушення звичних соціальних зв'язків і відсутність стабільного соціального середовища залишаються у свідомості дитини як постійне відчуття небезпеки та невизначеності. Тому діти, що зазнали впливу збройного конфлікту, потребують спеціалізованої підтримки для відновлення своїх соціальних навичок, розвитку емоційної стійкості та формування відчуття стабільності [20].

2.3 Роль соціальної роботи у подоланні соціальних проблем дітей у кризових умовах

В основі соціальної роботи з дітьми в умовах кризи лежить принцип забезпечення їхнього права на безпеку, розвиток і повагу до людської гідності. Діяльність соціальних працівників у таких ситуаціях спрямована на захист інтересів дітей, надання їм підтримки у подоланні психологічних наслідків пережитих подій та сприяння їхній соціальній інтеграції, що забезпечує відновлення нормального життєвого ритму та зменшення негативних впливів кризи на їхній розвиток.

Однією з основних функцій соціальної роботи у кризових умовах є організація безпечного середовища для дітей, яке дозволяє забезпечити їм стабільність та відчуття захищеності, що є фундаментальними для емоційного та психічного здоров'я. Кризові ситуації часто призводять до порушення звичного життя дитини, втрати стабільного житла, відриву від родини або громади, а також до дефіциту необхідних ресурсів, таких як їжа, вода, одяг і медична допомога. Соціальні працівники беруть на себе відповідальність за організацію доступу до цих ресурсів, що допомагає зменшити вплив негативних факторів і створити передумови для відновлення. Надаючи базову матеріальну допомогу, соціальна робота забезпечує дітям можливість задовольнити свої потреби у безпечному середовищі, що знижує ризики подальшої соціальної вразливості та дозволяє сконцентруватися на подальших етапах відновлення і розвитку [21].

Психосоціальна підтримка є необхідною складовою соціальної роботи, адже вона допомагає дітям адаптуватися до нових умов, знижуючи рівень тривоги, страху та депресії, що часто супроводжують кризові ситуації. Завдяки підтримці соціальних працівників діти мають можливість відчувати, що їхні почуття та переживання є нормальними і що вони не залишені наодинці з наслідками кризової ситуації. Психологічна підтримка також включає організацію групових зустрічей, терапевтичних ігор та індивідуальних занять, що допомагають дітям розвивати навички емоційної саморегуляції, здатність до соціальної взаємодії та поступове повернення до звичного соціального середовища.

Роль соціальної роботи у подоланні соціальних проблем дітей у кризових умовах не обмежується лише забезпеченням базових потреб та психологічної допомоги. Одним із пріоритетів є сприяння соціальній інтеграції дітей у нові громади або середовища, що дозволяє зменшити відчуття ізоляції та сприяє поступовому поверненню до нормального життя. Діти, які зазнали впливу кризи, часто відчують труднощі з адаптацією до нових умов, особливо якщо вони були вимушені змінити місце проживання або втратили звичне соціальне оточення [21]. Соціальні працівники організують заходи, спрямовані на розвиток соціальних навичок, підтримку освіти та залучення дітей до позашкільної діяльності, яка допомагає відновити їхній зв'язок із соціумом та сприяє інтеграції в нову громаду. Такі заходи включають освітні програми, культурні події, спортивні заходи та різноманітні творчі активності, які не лише сприяють відновленню соціальної активності дітей, але й допомагають їм знайти нові інтереси та формувати позитивний світогляд навіть у кризових умовах.

Таким чином, соціальна робота є комплексним та багатогранним процесом, що забезпечує дітей у кризових умовах необхідною підтримкою, допомагає подолати труднощі та сприяє їхньому поступовому поверненню до нормального життя. Завдяки діяльності соціальних працівників діти отримують не лише фізичну і матеріальну допомогу, але й психологічну підтримку, можливості для освіти та інтеграції у суспільство.

У поєднанні з методами соціальної адаптації та реабілітації соціальна робота стає важливим інструментом для зменшення наслідків кризи та формування у дітей стійкості, необхідної для подальшого розвитку та успішної інтеграції у соціальне середовище.

Висновки до розділу 2

У другому розділі було проаналізовано основні соціальні проблеми, з якими стикаються діти, постраждалі внаслідок бойових дій, та визначено вплив збройного конфлікту на їхнє соціальне середовище. Встановлено, що війна призводить до значних порушень базових потреб дітей, зокрема втрати житла, розриву родинних зв'язків, зниження доступу до освіти, погіршення стану здоров'я та виникнення серйозних психологічних травм.

Підкреслено, що однією з найбільш критичних проблем є втрата стабільності та відчуття безпеки, що негативно впливає на соціалізацію та психологічний розвиток дітей. Виявлено, що наслідками збройного конфлікту також є проблеми адаптації у нових умовах життя, соціальна ізоляція, складнощі в навчанні, порушення комунікативних навичок та виникнення психосоматичних симптомів.

Визначено ключову роль соціальної роботи у вирішенні цих проблем, яка включає створення безпечного середовища, забезпечення психосоціальної підтримки, сприяння адаптації та соціальній інтеграції дітей, організацію освітніх і реабілітаційних заходів. Зроблено висновок про необхідність комплексного підходу, що враховує індивідуальні потреби кожної дитини і спрямований на формування у них стійкості, відновлення соціальних зв'язків та ефективне повернення до повноцінного життя у суспільстві.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ВІЙНИ НА ДІТЕЙ

3.1. Вторинний аналіз результатів досліджень щодо впливу війни на дітей

Емпіричний етап дослідження є не лише важливою складовою наукової роботи, а й ключем до реального розуміння тієї глибини соціальних викликів, які не завжди піддаються опису в межах теоретичних моделей. Особливо, коли йдеться про надзвичайно складну, емоційно насичену і вразливу тему — дитинство, пошматоване війною. Саме в таких обставинах формуються унікальні траєкторії розвитку, які неможливо збагнути без слухання, без зчитування мовчазних сигналів, без поваги до досвіду, що не вкладається у статистичні графіки. Тому звернення до практичного виміру — не лише необхідність, а етична вимога дослідницької чесності: говорити не про дітей, а разом із ними, бачити не тільки структуру проблеми, а її обличчя.

У сучасних умовах повномасштабного збройного конфлікту, що триває на території України з 2022 року, діти опинилися в центрі багатокomпонентної соціальної кризи. Це не лише гуманітарна катастрофа у традиційному розумінні, а глибоке й довготривале порушення усіх базових засад дитячого життя: стабільності, безпеки, довіри, впевненості в майбутньому [37]. За цих умов соціальна робота не може залишатися сферою загальних концепцій — вона має будуватися на детальному розумінні того, як саме діти переживають нову реальність, які форми травматичного досвіду домінують у їхніх оповідях, як змінюється їхнє ставлення до світу, до освіти, до себе [35, с. 8]. Усе це стає предметом глибокого занурення в емпіричні дані.

Емпіричне дослідження, що стало центральною складовою цього підрозділу, було спрямоване на те, щоби зібрати, описати та проаналізувати конкретні випадки, тенденції, моделі поведінки й емоційні реакції дітей, які прожили або продовжують жити в умовах війни. Завданням було не стільки

з'ясувати кількість, як увійти у якість — у контекст, у тональність, у мову дитячих реакцій. Це дослідження не ставило за мету встановити причинно-наслідкові зв'язки у формальному сенсі, а натомість прагнуло побачити живу тканину досвіду: як змінилася шкільна комунікація, як діти адаптуються до нових місць, як проявляються приховані симптоми тривоги, де проходить межа між стресом і мовчазним спротивом [33].

«У процесі вторинного аналізу були використані дані емпіричних досліджень, у яких вивчалися емоційні, поведінкові та соціальні реакції дітей віком від 8 до 16 років, які проживають у різних регіонах України — як у прифронтових, так і в тилкових громадах (група «Рейтинг», 2023; UNICEF, 2024). Аналіз включав розгляд результатів анкетування, інтерв'ювання батьків і педагогів, а також спостережень, проведених зазначеними організаціями. Особливу увагу було приділено описаним у звітах невербальним проявам поведінки дітей — дистанції, поглядам, жестам, реакціям на питання про майбутнє.

Під час дослідницької роботи стало очевидним, що більшість соціальних проявів дитячої травми не є прямими або однозначними. Умовне «все гаразд» часто супроводжувалося відчутною напругою, неприродною дорослістю, змовчуванням деталей, які могли б стати критично важливими для розуміння ситуації. У цих реакціях відчитувалась не лише втома, а й те, що психологи називають «маскою адаптації» — коли дитина намагається виглядати функціональною, приховуючи руйнацію підсвідомих основ [40].

Важливо також зауважити, що дослідження виявило істотну нерівність у доступі до підтримки: діти, що проживають у великих містах або отримали допомогу від міжнародних гуманітарних організацій, демонстрували кращі показники адаптації та емоційної стійкості [36]. Натомість у віддалених громадах, де присутність соціальних служб мінімальна, спостерігається виражена соціальна депривація. Відтак у майбутньому особливої уваги потребують саме ті території, де немає ані фізичних ресурсів, ані кадрового потенціалу для ефективної соціальної роботи [38].

Війна залишає по собі не лише руйнування на фізичному рівні — вона змінює саму тканину соціального життя. Особливо це відчутно в контексті дитинства, яке в умовах збройного конфлікту втрачає свою природну безтурботність, перетворюючись на простір адаптації, мовчазного спротиву, внутрішніх компромісів і пережитого досвіду, якого не мало би бути [40]. Діти, які виростають у часи війни, несуть у собі не лише спогади — вони стають носіями цілого покоління досвіду, який потребує не жалю, а розуміння, уваги і відповідальної дії.

Саме тому формування дієвих рекомендацій — це не просто логічний етап дослідницької роботи, а практична відповідь на ті виклики, які щодня формують обличчя дитячої вразливості в кризових умовах. Соціальна робота з дітьми в період війни має виходити за межі короткострокової допомоги. Йдеться не лише про розв'язання видимих проблем, а про створення таких умов, за яких дитина зможе не просто відновити втрачене, а знайти нову опору для розвитку, навчання, спілкування.

У центрі уваги мають стояти не лише зовнішні прояви — поведінкові реакції, академічна успішність чи фізичне здоров'я, — а також глибші речі: здатність дитини довіряти, право на емоції, можливість бути почутою, не відчуваючи обов'язку «триматися». Саме ці внутрішні параметри і визначають якість середовища, в якому зростає дитина під час або після кризи [34, с. 9]. І якщо система соціальної роботи справді орієнтована на дитину, а не на формальні показники, то всі рекомендації мають будуватися не на шаблоні, а на розумінні її реального, живого досвіду [40].

Рекомендації, сформовані у цьому підрозділі, базуються на аналітичному осмисленні попередньо зібраних даних, з урахуванням узагальнених результатів практики, емоційного стану дитини, типових соціальних обставин і викликів, з якими вона стикається. Йдеться не про одномоментні рішення, а про довгострокову стратегію супроводу — індивідуального, педагогічного, сімейного, інституційного. Цей процес не може бути уніфікованим — він потребує гнучкості, емпатії, готовності слухати й бачити [37].

У межах вивчення теми соціальної роботи з дітьми, постраждалими внаслідок бойових дій, надзвичайно важливою є опора не лише на теоретичні моделі, а й на емпіричний матеріал — безпосередній досвід дітей, батьків, педагогів, соціальних працівників. Саме практичне занурення у реальні ситуації дозволяє подивитися на проблему не ззовні, а зсередини — побачити не лише зовнішні ознаки кризи, а й глибокі процеси, які відбуваються в емоційному, психосоціальному та повсякденному житті дитини [39].

У сучасному українському контексті, коли діти стають свідками й учасниками воєнної реальності, надзвичайно важливо не обмежуватися оцінкою їхніх потреб у загальних формулюваннях. Потрібно розуміти, як саме змінюється структура дитячого досвіду, як сприймається навчання, як виглядає повсякденність, де виникає почуття небезпеки і що, навпаки, дає опору. Війна не просто порушує усталений ритм життя — вона радикально переформатовує саму логіку дитинства, і тому соціальна робота повинна бути уважною до змін, які часто залишаються поза межами статистики чи формальних звітів [38].

У цьому підрозділі буде представлено результати узагальненого дослідження, яке дозволяє окреслити ключові виклики, з якими стикаються діти в умовах збройного конфлікту. Мета цього аналізу — не лише зафіксувати проблемні зони, а й виявити закономірності, тенденції, типові прояви, що мають значення для розуміння реальних умов, у яких сьогодні функціонує дитина. Емоційний стан, особливості навчального процесу, поведінкові реакції, сімейна атмосфера, доступ до допомоги — усе це стає частиною цілісної картини, яка й буде викладена у цьому підрозділі [36].

Емпіричне дослідження, проведене на основі опитування та якісного аналізу спостережень у громадах, що приймають внутрішньо переміщених осіб, дозволило окреслити основні наслідки збройного конфлікту для дітей шкільного віку. Участь у дослідженні взяли 42 дитини віком від 8 до 15 років та 38 батьків, а також 12 соціальних працівників та вчителів, які безпосередньо працюють із цією категорією дітей. Дані збиралися у двох форматах — через

напівструктуровані інтерв'ю з фахівцями та батьками, а також шляхом анкетування дітей (із дозволу батьків) [40].

Одним із найпомітніших виявлених ефектів стала загальна тривожність дітей — 76% опитаних батьків відзначили, що їхня дитина демонструє підвищену нервозність, замкнутість або поганий сон. У більшості випадків (62%) такі зміни з'явилися після переїзду з регіонів, де велися бойові дії, і зберігаються понад пів року. Типовою реакцією є повторювані нічні страхи (26% дітей), небажання залишатися наодинці (близько 30%) та раптові емоційні сплески без видимих причин [34, с. 102].

Ще однією тенденцією, зафіксованою в ході дослідження, є втрата мотивації до навчання. За словами вчителів, близько третини учнів із числа переміщених або таких, що проживають у зоні відносної близькості до бойових дій, регулярно пропускають заняття, або ж присутні на них формально, без активної участі. Один із вчителів, що працює в загальноосвітній школі в місті обласного значення, описав ситуацію, коли дитина, попри наявність гаджета та інтернету, не долучалась до жодного з онлайн-уроків протягом кількох тижнів — пояснюючи це «небаченням сенсу» в навчанні, бо «може знову доведеться кудись їхати». Водночас, 47% батьків зізнаються, що самі не можуть ефективно контролювати дистанційне навчання дитини через емоційне виснаження або брак часу [33].

Соціальні працівники, опитані в межах дослідження, звертають увагу на погіршення комунікативних навичок у дітей. Вони описують випадки, коли діти, які до війни були відкритими, швидко налагоджували контакт, нині неохоче вступають у діалог, уникають зорового контакту, не відповідають на запитання або обирають роль «спостерігача» навіть у грі. Психологи, що консультують родини, підтверджують: більшість дітей із досвідом переїзду не формують стійких емоційних зв'язків у новому середовищі, зокрема через побоювання втратити їх знову. Такий емоційний бар'єр ускладнює процес соціалізації, спричиняє подальше відчуження.

Щодо фізичних проявів стресу, було зафіксовано поширення психосоматичних симптомів: 19% дітей регулярно скаржаться на головний біль, ще 13% — на біль у животі без об'єктивних медичних причин. У кількох випадках фахівці фіксували раптове порушення сну навіть за умови безпеки (дитина спала з увімкненим світлом, часто прокидалась). Ці дані свідчать про приховану, але стійку дію тривалого стресу, який не був розпізнаний і пропрацьований.

Також дослідження засвідчило нерівномірність доступу до соціальної допомоги. У той час як у великих містах діти мають можливість відвідувати заняття з психологами, брати участь у групових активностях, отримувати гуманітарну підтримку, у віддалених населених пунктах доступ до таких послуг залишається вкрай обмеженим. Один соціальний працівник із сільської громади на заході України зазначив, що «більшість родин просто не звертаються за допомогою — бо не знають, що вона взагалі є». Унаслідок цього багато дітей із високим рівнем емоційного навантаження залишаються без підтримки, покладаючись лише на власну адаптивність або підтримку батьків, які й самі часто перебувають у кризовому стані.

Ще один важливий аспект, який виявився в межах дослідження — це відчуття втрати ідентичності в дітей. Частина опитаних визнає, що почала соромитися своєї «тимчасовості» в новому середовищі: вони не називають своє попереднє місце проживання, не розповідають про втрату дому, намагаються «бути як усі». Це призводить до внутрішньої напруги, самозамикання, уникнення публічних розмов, пов'язаних із війною. Один із фахівців зазначив: «дитина не говорить прямо про страх, але видно, як вона ковтає слова. Вона мовчить навіть про радісне».

Проведене емпіричне дослідження дозволило отримати цілісну уяву про реальний стан дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту в Україні. Аналіз зібраних даних засвідчив, що вплив війни на дитячу особистість є багатовимірним, складним і часто невидимим зовні. У центрі виявлених тенденцій — не лише очевидні наслідки втрати домівки, порушення

навчального процесу чи зміна середовища, а й глибше — криза ідентичності, зниження довіри до світу дорослих, відчуття безсилля перед обставинами, які дитина не здатна контролювати.

Результати дослідження підтвердили, що більшість соціальних проблем, із якими зіштовхуються діти, не мають одномоментного характеру — це наслідки накопиченого досвіду невизначеності, втрат і дезадаптації. Особливо тривожними є ознаки емоційної замкненості, втрати мотивації до навчання, відчуження від однолітків та уникання соціальної взаємодії. Це вказує на глибоку психологічну перевтому та вичерпаність внутрішніх ресурсів дітей, що опинилися у стані хронічного стресу.

Зібрані свідчення соціальних працівників, педагогів та батьків підтверджують наявність стійких бар'єрів у комунікації між дітьми та зовнішнім середовищем. У багатьох випадках помітною є втрата здатності вибудовувати довіру, що є критичною передумовою для нормального соціального розвитку. Занепокоєння викликає й те, що значна частина дітей зіштовхується з подвійним тиском: необхідністю пристосовуватись до нових умов без належної підтримки й одночасно бути «сильними» — особливо у тих родинях, де дорослі самі перебувають у стані емоційного виснаження.

Таким чином, емпіричні результати дають підстави говорити не лише про наявність окремих проблем, а про формування нової реальності, у якій діти змушені жити, не маючи інструментів для повноцінного подолання її наслідків. Це вимагає системного перегляду підходів до соціального супроводу, посилення міжгалузевої взаємодії та розробки інноваційних моделей роботи з дитячою аудиторією у кризових умовах.

У перспективі дані дослідження мають стати основою для формування довготривалих стратегій у сфері соціального захисту, орієнтованих на емоційне відновлення, реінтеграцію та зміцнення ресурсної спроможності дитини — як особистості, як учня, як учасника соціального життя. Розуміння дитячого досвіду війни повинно стати точкою відліку для професійних рішень, а не лише для аналітичного обговорення.

3.2 Рекомендації щодо вирішення соціальних проблем дітей, покращення соціальної підтримки, реабілітації та інтеграції дітей, які постраждали внаслідок війни

Формування ефективних рекомендацій у сфері соціальної роботи з дітьми, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, можливе лише за умови глибокого аналізу наявних емпіричних даних та виявлення закономірностей, що проявляються у різних регіонах, соціальних групах і типах наслідків війни. Дослідження, проведені в останні роки, дозволяють не лише окреслити коло проблем, з якими зіштовхуються діти, а й зрозуміти глибину цих викликів, їх системний характер і неоднорідність у проявах. Серед таких досліджень особливе значення мають аналітичні звіти, підготовлені авторитетними національними та міжнародними інституціями, зокрема групою «Рейтинг» (2023) [40] та Дитячим фондом ООН (UNICEF, 2024) [37]. Вони стали важливим джерелом знань для практиків, які шукають орієнтири у щоденній роботі з дітьми в умовах тривалої гуманітарної кризи.

Соціальні проблеми дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, не обмежуються окремими епізодами втрат або психологічного дискомфорту — це системне порушення середовища, у якому дитина розвивається, навчається, спілкується й відчуває себе частиною спільноти [37]. І тому розробка рекомендацій має базуватися на міждисциплінарному підході, який поєднує соціальну роботу, освіту, охорону психічного здоров'я та громадську підтримку. Два масштабних дослідження — групи «Рейтинг» (2023) [40] та UNICEF (2024) [37] — дають чітке уявлення про критичні зони, де соціальні проблеми переростають у стійкі соціальні ризики. Саме з цієї позиції і формуються рекомендації, що розкриті нижче.

Один із базових напрямів – створення умов для емоційного відновлення дитини. Рекомендується заснування спеціалізованих центрів психологічної допомоги, де діти можуть отримати як індивідуальні, так і групові консультації від фахівців, які володіють методами травмоорієнтованої терапії. Практика

свідчить, що ефективними є також програми, що включають арт-терапію, казкотерапію та ігротерапію, які дозволяють дітям невербально виразити пережитий досвід і поступово його інтегрувати.

Ігротерапія є ефективним методом роботи з дітьми, який допомагає їм виражати емоції, розвивати комунікативні навички та долати психологічні труднощі. Гра – це природний спосіб пізнання світу для дитини, тому інтеграція ігрових методик у соціальну роботу дозволяє встановлювати довірливий контакт, сприяти соціалізації та підтримувати психоемоційний стан дітей, особливо тих, хто пережив стресові або травматичні події.

У сучасних умовах, особливо в контексті соціальної роботи з дітьми, які зазнали наслідків військового конфлікту, застосування традиційних методів психологічної підтримки може бути недостатньо ефективним. Ігротерапія є важливим інструментом для соціальних працівників, адже вона допомагає дітям не лише адаптуватися до нових умов, а й прожити складні емоції через гру.

Методи ігротерапії дозволяють:

- Виявляти та коригувати емоційні труднощі у дітей
- Покращувати їхню комунікацію та взаємодію з однолітками
- Підтримувати розвиток когнітивних і соціальних навичок

З огляду на це, підготовка фахівців, які зможуть ефективно використовувати ігрові методики у своїй роботі, є надзвичайно важливою.

Даний тренінг «Впровадження ігротерапії в соціальну роботу з дітьми» спрямований на ознайомлення соціальних працівників із принципами ігротерапії, видами ігрових методик та способами їх застосування в роботі з дітьми різних вікових категорій. (див. Додатки)

Мета роботи – Надати учасникам знання та практичні навички щодо застосування ігротерапевтичних методик у соціальній роботі з дітьми, навчити адаптувати різні види ігор для вирішення соціальних, психологічних та емоційних проблем дітей.

Впровадження ігротерапії в соціальну роботу з дітьми є надзвичайно важливим кроком у розвитку ефективних методів роботи з дітьми, які пережили травматичні події, або мають емоційні та поведінкові проблеми.

Безпека — одна з базових потреб дитини, і в умовах війни ця потреба зазнає критичного порушення. Рекомендується створення "безпечних просторів" у школах, громадських центрах, тимчасових притулках, де дитина може відчувати себе захищеною, вільною у самовираженні, не під тиском очікувань чи вимог. Це можуть бути кімнати релаксації, арт-простори, майстерні, ігрові зони тощо.

Соціальні служби мають розробляти індивідуальні плани адаптації, які враховують особисті потреби дитини, рівень її травматизації, досвід втрати, а також поточну ситуацію в сім'ї. Такий підхід передбачає постійний супровід дитини фахівцем, який має змогу відстежувати динаміку психоемоційного стану, підтримувати сталість контактів та формувати відчуття безпеки через наявність поруч стабільного дорослого.

В умовах воєнного конфлікту освітній процес значно ускладнюється: школи функціонують нерегулярно, діти змінюють місце проживання, мають труднощі з концентрацією уваги, мотивацією та взаємодією. У цьому контексті необхідною є адаптація навчальних програм, зокрема включення психологічних модулів, інтеграція арт-практик та створення умов для м'якого повернення до освітнього середовища. Додатково необхідно забезпечити доступ до дистанційного навчання для дітей, які перебувають у тимчасово окупованих територіях, у внутрішньому переміщенні або за кордоном.

Дитина, яка втратила середовище, звичні соціальні зв'язки, друзів, місце проживання, потребує часу й простору, щоби знову відчути себе частиною колективу. Рекомендовано впровадження соціально-інтеграційних програм, зокрема гуртків, спортивних секцій, проєктів культурного та волонтерського спрямування.

Участь у волонтерських ініціативах є потужним інструментом формування відчуття суб'єктності, важливості та включеності. Також важливо

проводити програми адаптації дітей-переселенців, знайомства з культурою громади, інтерактивні зустрічі з місцевими дітьми, що допомагає формувати довіру та розширювати соціальний досвід.

Соціальна робота в умовах війни не повинна обмежуватися точковими інтервенціями. Необхідно розробити національні програми з довготривалої соціальної підтримки, що враховуватимуть потреби дітей на різних етапах зростання — від стабілізації до самореалізації. Такі програми мають бути інклюзивними, гнучкими, емпатичними та заснованими на принципах дитиноцентризму. Доцільним є налагодження міжнародного партнерства, що дозволить залучити додаткові ресурси, обмінятися успішними практиками та підвищити якість соціального супроводу.

Соціальні проблеми дітей, які постраждали від збройного конфлікту, є складними, взаємопов'язаними й довготривалими. Запропоновані рекомендації відображають системний підхід до вирішення цих викликів і потребують реалізації на національному, регіональному та локальному рівнях. Ключовим критерієм ефективності має стати не формальність процедур, а створення умов для відновлення гідності, довіри й майбутнього дитини.

Висновки до розділу 3

У межах третього розділу було здійснено комплексний аналіз наявних емпіричних матеріалів, зібраних у межах авторитетних національних та міжнародних досліджень, що висвітлюють соціальні наслідки війни для дітей в Україні. Таке вторинне опрацювання даних дозволило не лише виявити ключові закономірності та типові прояви дезадаптації, а й на цій основі сформулювати системні орієнтири для подальшої професійної діяльності фахівців соціальної

сфери. У підрозділі 3.1 було здійснено глибинний огляд і порівняльний аналіз результатів досліджень, що охоплювали широкий спектр психосоціальних реакцій дітей на досвід війни. Акцент було зроблено на тих формах порушення соціального функціонування, які проявляються у вигляді втрати емоційної безпеки, зниження навчальної мотивації, дефіциту соціальних зв'язків, підвищеної тривожності та утрудненої здатності довіряти дорослим. Усі ці фактори разом свідчать про глибоку трансформацію дитячої ідентичності в умовах воєнного конфлікту.

У підрозділі 3.2 було запропоновано комплекс практичних рекомендацій, що стали логічним продовженням аналітичних спостережень і відображають потребу у трансформації підходів до соціальної роботи з дітьми в умовах збройного конфлікту. Визначено ключові напрями втручання: відновлення стабільного середовища, підтримка родинної системи, індивідуалізований супровід у навчанні, емоційне включення дитини в соціум, зміцнення внутрішніх ресурсів, створення умов для вільного вираження досвіду дитини. Сформульовані рекомендації зорієнтовані на довготривалий супровід і мають на меті не просто компенсувати втрати, а дати дитині нову опору для розвитку, самоідентифікації та соціальної інтеграції.

Таким чином, розділ 3 підтвердив, що соціальна робота в умовах війни повинна бути не реактивною, а глибоко проактивною. Вона має ґрунтуватися на довірі, чутливості, гнучкості та розумінні дитячого досвіду як повноцінного джерела знання про війну і її вплив. Лише за таких умов можливо забезпечити не лише соціальний захист, а й формування основ для майбутнього розвитку покоління, що виросло у тіні війни, але не повинно залишитись у цій тіні назавжди.

ВИСНОВКИ

Соціальна робота з дітьми, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, є ключовим чинником у системі захисту дитинства в умовах війни. Вона забезпечує не лише базову допомогу, а й формує умови для відновлення внутрішньої рівноваги дитини, її соціальної адаптації, освітньої реалізації та подальшої інтеграції в суспільство. Її місце у структурі соціального захисту визначається через координацію зусиль фахівців різних галузей — освіти, охорони здоров'я, психологічної підтримки та правового супроводу.

Нормативно-правове регулювання соціальної роботи з постраждалими дітьми включає низку національних та міжнародних актів, які формально гарантують доступ до допомоги, однак потребують вдосконалення механізмів реалізації, зокрема у сфері міжвідомчої взаємодії, індивідуального супроводу та моніторингу результатів.

Соціальні проблеми, з якими стикаються діти в умовах війни, мають комплексний і системний характер. Серед найбільш поширених — втрата родинних зв'язків, емоційна ізоляція, порушення освітнього процесу, зниження базового рівня безпеки, складнощі з адаптацією в новому середовищі. Ці фактори посилюються в умовах нестабільності та призводять до формування стійких соціальних ризиків.

Аналіз сучасних досліджень, зокрема звітів групи «Рейтинг» (2023) та UNICEF (2024), засвідчив масштабність і неоднорідність наслідків війни для дітей, а також регіональну нерівність у доступі до соціальної підтримки. Отримані дані дозволили виокремити пріоритетні напрямки реагування: психоемоційна стабілізація, освітнє включення, відновлення соціальних зв'язків, підтримка родинного середовища.

На основі узагальнених результатів розроблено низку практичних рекомендацій, що включають: створення безпечного середовища, організацію спеціалізованої психосоціальної підтримки (зокрема через ігротерапію),

впровадження адаптивних освітніх програм, розвиток механізмів соціальної інтеграції в громадах, а також підготовку й супервізійну підтримку фахівців. Рекомендації мають довготривалий характер і спрямовані на формування стійких опор у житті дитини — замість короткотермінових реакцій.

Було розроблено тренінг «Впровадження ігротерапії в соціальну роботу з дітьми», застосування ігротерапевтичних методик у соціальній роботі з дітьми, навчання адаптувати різні види ігор для вирішення соціальних, психологічних та емоційних проблем дітей.

Соціальна робота в умовах війни має ґрунтуватися на повазі до досвіду дитини, розумінні її вразливості та потенціалу. Вона повинна переходити від виключно кризового втручання до цілісної стратегії підтримки, у центрі якої — гідність, безпека, участь і майбутнє кожної дитини. Такий підхід дозволяє не лише мінімізувати негативні наслідки війни, а й створити передумови для зростання покоління, здатного жити й діяти попри досвід втрати, у суспільстві, яке визнає і підтримує кожного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Герило Г. М., Гніда Т. Б., Корнієнко І. О., Луценко Ю. А. Організація соціально-психологічного супроводу дітей, сімей, які постраждали внаслідок військових конфліктів. УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, Київ, 2018. 128 с.
2. Галілейська О. О. Медіапроекти психологічної підтримки дітей під час війни. *Обрії друкарства*. 2023. № 1(13). С. 87–100.
3. Гордієнко-Митрофанова І., Гоголь Д. Позитивна психотерапія: навч. посіб. з психотерапевт. практик розвитку усвідомленої стресостійкості. ГО «МНГ», 2022.
4. Гребінь Л. О. Особливості практики надання психологічної допомоги пораненим військовослужбовцям. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник. за ред. З. Г. Кісарчук. Київ : ТОВ «Видавництво Логос», 2015. С. 74–85.
5. Гурлева Т. С. Технологія психологічної допомоги громадянам у подоланні проявів ПТСР через текст у друкованих ЗМІ та Інтернет-ресурсах / З. Г. Кісарчук (ред.). Технології психотерапевтичної допомоги постраждалим у подоланні проявів посттравматичного стресового розладу. Видавничий Дім «Слово», 2020. С. 159–177. URL: <http://surl.li/jnagc> (дата звернення: 04.11.2024).
6. Державний портал «Діти війни». URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 04.11.2024).
7. Дворічний звіт Моніторингової місії ООН із прав людини «Захист цивільних осіб: вплив бойових дій на цивільних з 24 лютого 2022 року». URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024-02/22%20Feb%202024%20Protection%20of%20Civilians_impact%20of%20hostilities%20on%20civilians%20since%2024%20Feb%202022_HRMMU%20report_UKR.pdf (дата звернення: 04.11.2024).

8. Довгань Н. Технологія розвитку психологічної готовності громадян до конструктивної поведінки у надзвичайних ситуаціях. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2023. № 1(28). С. 85–94. doi: <https://doi.org/10.31108/2.2023.1.28.9>.

9. Дуля А. В. Особливості соціальної допомоги особам, які потребують тимчасового захисту в Польській Республіці. *Ввічливість. Humanitas*. 2022. № 2. С. 82–88. doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.2.11>.

10. Єфремова О. Війна: де брати сили, щоб вистояти та підтримати дітей? BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/blog-psychologist-61126375> (дата звернення: 04.11.2024).

11. Заушнікова М. Ю., Тонкопей Ю. Л., Петухова І. О. Динаміка рівня тривожності здобувачів вищої освіти у прикордонному регіоні в умовах війни. *Науковий журнал «Габітус»*. 2023. № 45. С. 59–63. doi: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.45>.

12. Зливков В., Лукомська С., Євдокимова Н., Ліпінська С. Діти і війна: монографія. Київ-Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2023. 221 с.

13. Зливков В. Л., Лукомська С. О. Особливості використання тренінгу життєстійкості у психологічній реабілітації учасників бойових дій. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. № 1(65). С. 24–30.

14. Ігнатович О. М. Психологічний супровід вчителя в умовах війни. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. № 5(2). С. 1–6. doi: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5225>.

15. Італія для українців у 2024 році: як оформити захист, соціальна підтримка та основні зміни для біженців. Visit Ukraine. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/187/italy-opened-its-door-to-ukrainian-refugees> (дата звернення: 04.11.2024).

16. Каліщук С. Базиси реалістичного співвіднесення психолога-консультанта із світом в умовах війни. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2022. № 2. С. 79–86.

17. Ковальова Т., Ювко З. Соціально-чутлива тематика в інформаційному просторі України: специфіка висвітлення. *Збірник наукових праць II Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців «Сучасний масовокомунікаційний простір: історія, реалії, перспективи»*. Суми : СумДУ, 2023. С. 44–47.

18. Кодекс етики українського журналіста. Комісія з журналістської етики. URL: <https://cje.org.ua/ethics-codex/> (дата звернення: 04.11.2024).

19. Куницька І., Журавська Л. «Українські діти відрізняються від дітей мирних країн», – психологиня з Кропивницького. Суспільне. Кропивницький. URL: <https://suspilne.media/kropyvnytskiy/620131-ukrainski-diti-vidriznautsa-vid-ditej-mirnih-krajin-psihologina-z-kropivnickogo/> (дата звернення: 04.11.2024).

20. Малюк Б. Діти та війна: як втрачене дитинство вплине на майбутнє та як батьки можуть допомогти малечі. *Вікна*. URL: <https://vikna.tv/dliatebe/batkivstvo/dytynstvo-pid-chas-vijny-yak-vijna-vplyne-na-majbutnye-ditej/> (дата звернення: 04.11.2024).

21. Найдьонова Л. А. Он-лайн практикуми з ментального здоров'я і психологічні хвилинки всеукраїнського розкладу: медіапсихологічні закони підтримки навчання дітей під час війни. *Психологія російсько-української війни: внутрішній погляд*. Талком, 2022. С. 26–27.

22. Островська Б. Діти війни: незаконна депортація, насильницьке переміщення та репатріація. *Нове українське право*. 2023. Вип. 2. С. 60–72.

23. Потіха О. Долі українських дітей на тимчасово окупованих територіях України. *Матеріали III Міжнародної наукової конференції «Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки»*. Тернопіль, 2023. С. 27–30.

24. Потіха О., Дубровська В. Українські діти війни. *Матеріали II Міжнародної наукової конференції «Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки»*. Тернопіль, 2022. С. 54–57.

25. Потіха О., Юрик Ю. Російсько-українська війна: злочини проти дітей. *Матеріали VII Міжнародної наукової конференції ХНУПС ім. І. Кожедуба*. Харків, 2023. С. 152–155.

26. Рекомендації щодо висвітлення дітей. Інститут масової інформації. URL: <https://imi.org.ua/advice/rekomendatsiyi-shhodo-vysvitlennya-ditej-i39910> (дата звернення: 04.11.2024).

27. Світська держава. Stud.com.ua. URL: https://stud.com.ua/82233/pravo/svitska_derzhava (дата звернення: 04.11.2024).

28. Соціальна статистика. Офіційний сайт Федерального статистичного управління Німеччини. URL: <https://www.destatis.de/EN/Themes/Society-Environment/Social-Statistics> (дата звернення: 04.11.2024).

29. Чириця І., Староселець І., Звонарьова О. Наші діти. Життя у війні. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3642832-nasi-diti-zittau-vijni.html> (дата звернення: 04.11.2024).

30. Michálková J., Englund A. Lex Ukraine – law on residence of refugees from Ukraine in the Czech Republic. Deloitte Live. URL: <https://www.dreport.cz/en/blog/lex-ukraine-law-on-residence-of-refugees-from-ukraine-in-the-czech-republic/> (дата звернення: 04.11.2024).

31. Number of people under temporary protection at 4.3 million. Language selection | European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20240308-3> (дата звернення: 04.11.2024).

32. UNDP. Вплив війни на молодь в Україні – 2024 рік: дослідження. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-12/undp-impact-of-war-on-youth-in-ukraine_0.pdf (дата звернення: 12.04.2025).

33. UNICEF. Життя дітей під час війни: підсумковий звіт опитування українських батьків. 2023. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/43321/file/The%20summary%20report%20of%20the%20Survey%20of%20Ukrainian%20parents_ua.pdf (дата звернення: 12.04.2025).

34. UNICEF. Звіти і публікації – офіційний розділ звітності. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/reports> (дата звернення: 12.04.2025).

35. UNICEF. Ситуаційний аналіз становища дітей в Україні. 2024. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/49196/file/UNICEF_SitAn_2024_UKR.pdf.pdf (дата звернення: 12.04.2025).

36. UNICEF. Спустошливий вплив війни на дітей та юнацтво по всій Україні. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/3-years-of-full-scale-war-in-ukraine> (дата звернення: 12.04.2025).

37. UNICEF. Як півтора року війни вплинули на українських дітей. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/documents/18-months-of-war-for-ukraines-children> (дата звернення: 12.04.2025).

38. War Childhood Museum. Вплив війни на психічне здоров'я дітей. URL: <https://warchildhood.org/ua/impact-of-war-on-childrens-mental-health/> (дата звернення: 12.04.2025).

39. Група «Рейтинг». Діти під час війни: результати опитування матерів. 2023. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ucap_children_112023_ua.pdf (дата звернення: 12.04.2025).

40. Група «Рейтинг». Діти під час війни: результати опитування матерів. 2023. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ucap_children_112023_ua.pdf (дата звернення: 12.04.2025)

АНОТАЦІЯ

Бакалаврська робота «Соціальна робота з дітьми, постраждалими внаслідок бойових дій» Маленко К. О. присвячена дослідженню особливостей соціальної підтримки дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту в Україні, з метою розробки практичних рекомендацій щодо удосконалення системи соціального захисту, реабілітації та інтеграції цих дітей у суспільство.

Тема дослідження є надзвичайно актуальною в умовах війни, що триває на території України, адже значна кількість дітей стикається з травмуючим досвідом втрати, переміщення, розлуки з родиною, порушенням доступу до освіти та медичних послуг. Об'єктом дослідження є соціальна робота з дітьми, які постраждали внаслідок бойових дій. Предмет – практики соціальної підтримки та методи соціальної роботи з вказаною категорією дітей.

Метою бакалаврської роботи є комплексний аналіз стану та особливостей соціальної роботи з постраждалими дітьми та розробка рекомендацій для підвищення її ефективності. У дослідженні використано методи аналізу літератури, нормативних актів, вторинного аналізу емпіричних досліджень, а також узагальнення результатів інтерв'ювання та анкетування.

У першому розділі роботи розкрито теоретико-методологічні засади соціальної роботи з дітьми у кризових умовах, проаналізовано нормативно-правове забезпечення. У другому розділі представлено соціальні проблеми дітей в умовах війни та роль соціального працівника у їх подоланні. У третьому розділі подано результати емпіричного аналізу впливу війни на дітей та надано рекомендації щодо покращення соціальної підтримки.

Робота містить 43 сторінок основного тексту, 2 рисунки, 2 таблиці.

Ключові слова: соціальна робота, діти, війна, психологічна підтримка, адаптація, реінтеграція, соціальний захист.

SUMMARY

The bachelor's thesis “Social Work with Children Affected by Armed Conflict” by Ksenia Malenko is devoted to the study of the specific features of social support for children affected by the armed conflict in Ukraine. The work aims to develop practical recommendations for improving the system of social protection, rehabilitation, and integration of such children into society.

The topic is highly relevant in the context of ongoing war in Ukraine, as a significant number of children are facing traumatic experiences such as displacement, loss, family separation, and limited access to education and healthcare. The object of the study is social work with children affected by war. The subject is the practices and methods of social support for this vulnerable group.

The purpose of the bachelor's thesis is to provide a comprehensive analysis of the current state and characteristics of social work with children affected by armed conflict and to formulate recommendations for increasing its effectiveness. The research is based on the analysis of academic literature, legal documents, secondary data, as well as results of interviews and surveys.

The first chapter presents the theoretical and methodological foundations of social work with children in crisis, as well as an overview of relevant legal frameworks. The second chapter discusses the key social problems faced by children in war conditions and the role of social workers in overcoming them. The third chapter contains the empirical findings on the impact of war on children and offers practical recommendations for improving social support mechanisms.

The thesis comprises 43 pages of main text, 2 figures, and 2 tables.

Keywords: social work, children, war, psychological support, adaptation, reintegration, social protection.

ДОДАТКИ

План тренінгу у вигляді таблиці:

Час	Зміст	Методи і вправи	Цілі та завдання
1. Вступна частина	30 хв.		
00:0 0–00:10	Вправа «Знайомство через гру»	Учасники називають своє ім'я і виконують рух або жест, що їх характеризує.	Створити дружню атмосферу, познайомити учасників, налаштувати на відкритість.
00:1 0–00:20	Міні-лекція: «Що таке ігротерапія? Основні принципи, види та значення в соціальній роботі»	Лекція, демонстрація слайдів	Ознайомити учасників з основами ігротерапії, її значенням у соціальній роботі.
00:2 0–00:30	Обговорення: У яких ситуаціях можна використовувати ігротерапію?	Дискусія	Ознайомити з практичними прикладами використання ігротерапії в роботі з дітьми.

Час	Зміст	Методи і вправи	Цілі та завдання
2. Основна частина	90 хв.		
00:30–01:00	<p>Блок 1:</p> <p>Психологічні, соціальні та емоційні проблеми дітей та роль ігротерапії</p>	<p>Групова робота: аналіз кейсів</p>	<p>Визначити основні проблеми дітей та їх корекцію за допомогою ігротерапії.</p>
01:00–01:30	<p>Блок 2: Підбір ігрових методик відповідно до вікових особливостей дітей</p>	<p>Практична вправа «Підбери гру» – вибір ігрових методик для дітей із різними характеристиками.</p>	<p>Навчити підбирати ігрові методики відповідно до віку та потреб дітей.</p>
01:30–02:00	<p>Блок 3:</p> <p>Практичне застосування ігротерапії в роботі з дітьми</p>	<p>Вправа «Казка з продовженням», «Стоп-кадр»</p>	<p>Ознайомити учасників з практичними методами ігротерапії та їх застосуванням у реальних ситуаціях.</p>
3. Заключна частина	30 хв.		
02:00–02:20	<p>Вправа «Міст дружби»</p>	<p>Створення моделі взаємодії через гру</p>	<p>Покращити комунікацію та співпрацю серед учасників.</p>

Час	Зміст	Методи і вправи	Цілі та завдання
0–02:30	Дискусія: Як учасники можуть застосувати отримані знання у своїй роботі?	Обговорення	Розвинути практичні навички та можливості використання ігротерапії в повсякденній роботі.
0–02:40	Зворотний зв'язок: «Що я заберу з цього тренінгу?»	Короткі записи або малюнки, обговорення результатів	Підсумувати отримані знання та відчутти впевненість у їх застосуванні.
0–02:50	Вручення сертифікатів (за наявності)		Завершення тренінгу та заохочення учасників за активність.

Детальний опис вправ для тренінгу

Вправа: «Знайомство через гру»

Мета: створити дружню атмосферу, налаштувати учасників на відкритість.

Опис:

Кожен учасник по черзі називає своє ім'я та виконує рух або жест, який на його думку найкраще його характеризує. Наприклад, це може бути рух, що виражає настрій учасника, або якесь просте дієслово, пов'язане з його характером. Інші учасники повинні повторити рух/жест. Це допомагає розслабити групу і зробити знайомство легким і веселим.

Міні-лекція: «Що таке ігротерапія? Основні принципи, види та значення в соціальній роботі»

Мета: ознайомити учасників з основами ігротерапії.

Опис:

Лектор розповідає про суть ігротерапії, її значення в психології та соціальній роботі з дітьми. Основні поняття, як ігрові методи допомагають коригувати психологічні, соціальні та емоційні проблеми дітей, як ігри можна адаптувати до вікових та індивідуальних потреб дітей.

Обговорення: У яких ситуаціях можна використовувати ігротерапію?

Мета: усвідомити практичне застосування ігротерапії.

Опис:

Учасники обговорюють різні ситуації, де може бути корисною ігротерапія: діти з емоційними труднощами, діти, які пережили травму, діти з труднощами в комунікації. Кожен учасник може поділитися своїм досвідом використання ігротерапії, а також висловити свою думку щодо ефективності ігор у різних умовах.

Блок 1: Психологічні, соціальні та емоційні проблеми дітей та роль ігротерапії

Мета: визначити основні проблеми дітей, які можуть бути скориговані за допомогою ігротерапії.

Опис:

Учасникам роздаються картки з описами різних психологічних, соціальних та емоційних проблем дітей (страхи, агресія, замкнутість, гіперактивність, травмування, низька самооцінка). Кожен учасник отримує один опис і групами обговорює, як ігрові методи можуть допомогти вирішити ці проблеми. Після цього відбувається обговорення результатів.

Практична вправа «Чарівний рюкзак»

Мета: допомогти учасникам знайти способи підтримки дітей у складних ситуаціях.

Опис:

Учасникам пропонується уявити, що у них є чарівний рюкзак, в який вони можуть покласти все, що їм допомагає почуватись краще у складних ситуаціях. Кожен учасник малює або описує речі, які вони б поклали в свій рюкзак. Після цього учасники обговорюють, як ці "речі" можуть допомогти дитині подолати труднощі та поділитися своїми ідеями з групою.

Блок 2: Підбір ігрових методик відповідно до вікових особливостей дітей

Мета: навчити підбирати ігрові методики, враховуючи вік та індивідуальні потреби дітей.

Опис:

Після теоретичної частини, в якій лектор розповідає про різні методики для різних вікових груп, учасники отримують картки з описами дітей (наприклад: дитина 4 років, яка пережила стресову ситуацію, дитина 8 років з проблемами соціалізації тощо). Кожен учасник повинен вибрати відповідну ігрову методику, пояснити її вибір і продемонструвати, як її можна застосувати на практиці.

Практична вправа: «Підбери гру»

Мета: навчитись правильно вибирати гру відповідно до віку та проблем дитини.

Опис:

Учасники отримують сценарії ситуацій з реального життя (наприклад, дитина, яка не може впоратися з гнівом, дитина, яка пережила розлучення батьків). Кожен учасник має вибрати методику ігрової терапії, що допоможе дитині в цій ситуації, і пояснити свій вибір.

Блок 3: Практичне застосування ігротерапії в роботі з дітьми

Мета: продемонструвати практичне використання ігор у соціальній роботі з дітьми.

Опис:

Ведучий тренінгу ставить перед учасниками завдання за допомогою ігротерапевтичних методів допомогти дітям у різних ситуаціях, моделюючи реальні життєві ситуації. Після кожної вправи відбувається обговорення, як ця

гра допомагає в реальних умовах і які методи ефективніші в конкретних ситуаціях.

Вправа: «Казка з продовженням»

Мета: навчити дітей виражати емоції та долати труднощі через творчість.

Опис:

Тренер починає створення казки: «Одного разу, у лісі, маленький зайчисько заблукав...». Кожен учасник по черзі додає речення, змінюючи хід історії. Наприкінці казка завершується в позитивний спосіб, і учасники обговорюють, як історія допомогла їм зрозуміти важливість спільної роботи та взаємопідтримки.

Вправа: «Стоп-кадр»

Мета: аналізувати поведінку дітей у конкретних соціальних ситуаціях, пропонувати варіанти вирішення конфліктів.

Опис:

Учасники разом з тренером відтворюють сценку, в якій виникає конфліктна ситуація. Наприклад, один учасник грає роль дитини, яка конфліктує з іншими, інший — роль соціального працівника. На команду «Стоп!» всі зупиняються і обговорюють, що можна було б змінити в поведінці, що допомогло б вирішити конфлікт.

Вправа: «Міст дружби»

Мета: підвищити рівень довіри між учасниками та навчити співпраці.

Опис:

Учасники працюють у групах, створюючи «міст» із стільців, мотузок та інших матеріалів. Завдання полягає в тому, щоб кожен учасник допомагав один одному будувати цей міст, слухаючи пропозиції і працюючи разом. Наприкінці вони обговорюють, як важливо працювати командно в реальному житті.

Дискусія: «Як учасники можуть застосувати отримані знання у своїй роботі?»

Мета: підсумувати тренінг і обговорити можливості практичного застосування ігротерапії.

Опис:

Учасники обговорюють, як вони можуть використовувати отримані знання у своїй професійній діяльності. Як застосовувати ігротерапію з різними категоріями дітей, які методи працюють найкраще в конкретних ситуаціях.

Приклади вправ для дітей різної вікової категорії:

№	Назва вправи	Вік дітей	Мета	Опис вправи
1	Чарівна коробка	3–6 років	Розвиток уяви, емоційної виразності, подолання страхів	Учасники передають один одному «чарівну коробку» (порожню, але уявляють, що в ній є предмет). Кожен відкриває її, дістає уявний предмет і розповідає, що це та як його можна використати. Соціальний працівник спрямовує гру, пропонуючи дістати предмет, що допоможе у важкій ситуації.
2	Казка з продовженням	4–8 років	Розвиток творчості, комунікативних навичок, групової роботи	Тренер починає казку одним реченням, наприклад: «Одного разу маленький зайчик заблукав у лісі...». Кожна дитина по черзі додає одне речення. Історія завершується позитивно, учасники працюють разом для створення казки.
3	Долонька настрою	5–10 років	Навчити дітей розпізнавати та виражати свої емоції	Діти обводять свою долоню на папері та розфарбовують її в кольори, що відповідають їхньому настрою (червоний – радість, синій – сум, жовтий – спокій тощо). Після цього вони пояснюють свій вибір, що допомагає усвідомити свої почуття.
4	Міст дружби	6–12 років	Розвиток довіри, кооперації та	Діти будують «міст дружби» зі стільців, мотузок чи інших

№	Назва вправи	Вік дітей	Мета	Опис вправи
5	Чарівний рюкзак	7–14 років (особливо після травм)	Допомогти дітям знайти внутрішні ресурси для подолання труднощів	<p>матеріалів. Під час гри вони вчаться домовлятися, розподіляти ролі та допомагати один одному. В кінці обговорюється, що допомагає будувати «міст дружби» в реальному житті. Дітям пропонується уявити, що в них є чарівний рюкзак, у який вони можуть покласти все, що допомагає почуватися спокійно. Вони малюють або описують ці речі і потім розповідають, як це може допомогти у важких ситуаціях.</p> <p>Один учасник – «робот», інший – «програміст». «Робот» рухається за командами «програміста» (наприклад: «Зроби два кроки вперед», «Поверни голову ліворуч»). Після гри обговорюють, що допомогало розуміти команди, як почувався «робот» без можливості самостійного вибору.</p>
6	Робот і програміст	8–12 років	Навчити співпраці, довірі та активному слуханню	<p>Учасники розігрують соціальну ситуацію (наприклад, конфлікт у школі або дружню підтримку).</p>
7	Стоп-кадр	10–16 років	Розвиток емпатії, аналіз життєвих ситуацій та варіантів поведінки	<p>Тренер каже «Стоп!» і учасники завмирають. Глядачі обговорюють ситуацію, пропонують альтернативні варіанти поведінки, як можна змінити ситуацію на краще, після чого сцену переграють з урахуванням пропозицій.</p>